

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

ЗАҢ ИНСТИТУТЫ

МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕР КАФЕДРАСЫ

Д Ә Р І С

Тақырыбы: САЙЛАУ ЖҮЙЕСІ

**Дәріс кафедра мәжілісінде талқыланып,
мақұлданды 2012ж. «3» шілде
№ 21 хаттамасы**

**Дайындаған: кафедра аға оқытушысы
полиция майоры Т.С. Сәлкебаев**

ҚАРАҒАНДЫ 2012

САЙЛАУ ЖҮЙЕСІ

Дәріс – 2 сағат

ЖОСПАР:

1. Сайлау, сайлау жүйесі және сайлау құқығының ара қатысы мен ұғымы. Сайлау құқығының принциптері.
2. Сайлау органдарын құру тәртібі мен олардың құзыреті: Орталық сайлау комиссиясы, аумақтық сайлау комиссиялары, округтік сайлау комиссиялары, учаскелік сайлау комиссиялары.
3. Қазақстан Республикасындағы сайлауды өткізу тәртібі.

Сабақ мақсаты: Дәріс барысында Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесіне қатысты тыңдаушылардың теориялық білімін қалыптастыру. Сайлау комиссияларының құрылу тәртібін жан-жақты түсіндіру.

§1 Сайлау, сайлау жүйесі және сайлау құқығының ара қатысы мен ұғымы. Сайлау құқығының принциптері.

Сайлау – әрбір мандатқа екі не одан да көп кандидаттың болуы шартымен мемлекеттік билік органдарын қалыптастыру тәсілі.

Сайлау құқығы конституциялық-құқықтық нормалардың жиынтығы болып табылуына сәйкес Қазақстан Республикасы конституциялық құқығының маңызды құрамдас бөлігін, оның аса маңызды институттарының бірін құрайды.

Президентті, Парламенттің Сенат және Мәжіліс депутаттарын, Мәслихат депутаттары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау принциптерін, оны ұйымдастыру мен өткізу тәртібін бекітуші заңдық нормалар жиынтығы Қазақстан Республикасының сайлау құқығы болып табылады. Сайлау және референдум халық билігінің ең жоғарғы нысаны болғандықтан, демократияның ең негізгі элементтері болып есептеледі.

Дегенмен, «сайлау құқығы» термині конституциялық институтты белгілеу үшін ғана қолданбайды, сонымен бірге ол Қазақстан азаматының субъективтік құқығының бірі ретінде қолданылады. Субъективтік сайлау құқығы белсенді және бәсең болып бөлінеді. Белсенді сайлау құқығы Қазақстан Республикасы азаматтарының 18 жастан бастап сайлауда дауыс беру құқығы, ал бәсең сайлау құқығы – бұл Қазақстан Республикасы азаматтарының Президент болып, сонымен қатар Қазақстан Республикасының өкілді органдарына сайлану құқығы.

Сайлау құқығы Республиканың конституциялық дамуына байланысты үнемі өзгеріп, дамып отырады.

Сайлау заңдарындағы өзгерістер 1993 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясында және 2-желтоқсан 1993 жылғы Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Кодексімен бекітілді. 1995 жылғы жаңа Конституция сайлау нормаларын әрі қарай дамытып, өзгерістер енгізді. Тағы бір осындай нормативтік актілердің бірі Қазақстан Республикасының 18 қыркүйек 1995 жылғы «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңы болып табылады.¹

Сайлау жүйесі – бұл заңмен белгіленген ережелер мен принциптер жиынтығы, осылар арқылы дауыс беру нәтижесі анықталады. Қазақстан Республикасында Президентті, Парламенттің Сенат және Мәжіліс депутаттарын, Мәслихат депутаттары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау тәртібі заңмен белгіленген ережелер мен принциптер арқылы жүзеге асырылады.

¹ «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңы / Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы, 1995. №№ 17-18.

Осы ережелер, принциптер жиынтығы сайлау құқығын құрайды. Сондықтан да сайлау құқығы мен сайлау жүйесі тығыз байланысты, бірақ бұларды теңдестіруге болмайды. Сайлау құқығы Қазақстан Республикасы конституциялық құқығының аса маңызды институты және ол сайлау барысында қалыптасқан қоғамдық қатынастарды реттейді.

Президентті, Парламент Сенаты депутаттарын, сондай-ақ Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісі депутаттарын сайлау кезінде дауыс санаудың мынадай жүйесі қолданылады:

- дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың (таңдаушылардың) елу процентінен астамының дауысын алған;

- қайта дауыс беру кезінде басқа кандидатқа қарағанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың (таңдаушылардың) дауыс санының көпшілігін алған.

Саяси партиялардан Парламент Мәжілісінің депутаттары біртұтас жалпыұлттық сайлау округі бойынша партиялық тізімдермен сайланады.

Мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде басқа кандидаттарға қарағанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың дауыс санының көпшілігін алған кандидат сайланған болып саналады.

Өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау кезінде басқа кандидаттарға қарағанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың көпшілігі жақтап дауыс берген кандидаттар сайланған болып саналады.

Қазақстан Республикасының сайлау жүйесі және сайлау құқығы Республика азаматтарының сайлаудағы ерікті еркін қамтамасыз ететін сайлау құқығының басты кепілдіктеріне негізделеді. Бұл кепілдіктердің өзегі Қазақстан Республикасындағы сайлауды өткізу принциптері болып табылады.

Қазақстан Республикасының азаматтары сайлауға жасырын дауыс беру арқылы жалпыға бірдей тең және төте сайлау негізінде қатысады.

Сайлау құқығының маңызды принциптерінің бірі - оның жалпыға бірдейлігі, яғни 18 жасқа толған барлық азаматтардың сайлауға қатысу мүмкіндігі. Сайлау туралы Конституциялық заңның 4 бабына сәйкес жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығы - Республиканың он сегіз жасқа жеткен азаматтарының тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге жағдаяттарға қарамастан, сайлауда дауыс беруге қатысу құқығы, ал бәсең сайлау құқығы - Қазақстан Республикасы азаматтарының Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасы Парламентінің, мәслихатының депутаты немесе жергілікті өзін-өзі басқару органына мүше болып сайлану құқығы.

Сайлауға сот іс-әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімімен бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтар қатыспайды.

Қазақстанның белгілі бір жерінде тұрақты тұру талабымен байланысты бәсең сайлау құқығының шектеулері Конституциямен белгіленеді.

Қазақстан Республикасының Сайлау туралы заңнамасымен азаматтардың бәсең сайлау құқығын жүзеге асыруы барысында олардың нақты жас мөлшеріне жетуіне байланысты қосымша шарттар белгіленуі мүмкін. Заңнама Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидат үшін ең кіші жас мөлшері ретінде қырық жасты белгілейді, ал Парламент Сенатының депутаттығына кандидат отыз жасқа, Мәжіліс депутаттығына кандидат жиырма бес жасқа, мәслихат депутаттығына кандидат жиырма жасқа, жергілікті өзін-өзі басқару мүшелігіне кандидат он сегіз жасқа толуы қажет.

Сайлау құқығының теңдік принципі әрбір сайлаушының бір ғана дауысқа ие болуы және сайлаушылардың кез келген сайлауға тең негізде қатысуымен анықталады (5-бап, Конституциялық заң). Тек осы аталған екі элемент болғанда ғана сайлау теңдік принципі негізінде өткізілді деп есептеуге болады.

Сайлау құқығы теңдік принципінің бірінші элементі – әрбір сайлаушының бір ғана дауысқа ие болуы – әрбір сайлаушының бір ғана тізімге енгізілуімен және оның жеке өзі дауыс беру міндеттілігімен қамтамасыз етіледі. Сайлаушы сайлау бюллетенін алу үшін өзін куәландыратын тиісті құжатын көрсетуі қажет, сонда ғана сайлаушылар тізімінде сайлау бюллетенінің берілгендігі туралы белгі қойылады.

Сайлау құқығы теңдік принципінің екінші элементі – сайлауға тең негізде қатысу – ешбір сайлаушының басқа сайлаушының алдында артықшылығының болмауымен (мысалы, өкілдік нормаларына сәйкес халық саны бойынша бір-біріне тең сайлау округтері құрылады) қамтамасыз етіледі.

Қазақстан Республикасындағы сайлау төте болып табылады. Төте сайлау құқығы сайлаушылардың сайлауда кандидаттарды (кандидаттар тізімін) жақтап немесе оларға қарсы дауыс беруді тікелей жүзеге асыруын білдіреді. Республика Президентін, Парламенті Мәжілісінің және мәслихаттарының депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін азаматтар тікелей сайлайды.

Жанама сайлау барысында сайлаушылар таңдаушыларды сайлайды. Парламент Сенатының депутаттарын сайлауға таңдаушылар – мәслихаттардың депутаты болып табылатын Республика азаматтары қатысады. Таңдаушылар Сенат депутаттарын сайлауға тең негіздерде қатысады әрі олардың әрқайсысының Сенат депутатын сайлаған кезде бір дауысы болады (7-бап, Конституциялық заң).

Төте сайлаудың аса маңызды артықшылығы мемлекеттік биліктің барлық сайланушы органдары халықтың тікелей өкілді органы болып табылуымен байланысты. Дәл осы жағдайда аталмыш органдардың халықпен тұрақты түрде тығыз байланысуы, халықтың осы органдар қызметін тұрақты бақылауы мүмкіндіктеріне жол ашылады.

Қазақстан Республикасындағы сайлау жасырын дауыс беру арқылы жүзеге асырылады. Жасырын дауыс беру принципі – сайлаушылардың еркіне бақылау жасау және сайлау барысында азаматтарға қысымдық көрсету мүмкіндігін болғызбаушы принцип. Қазақстан Республикасында дауыс беру құпиясы сақталады. Сайлаушыға сайлау бюллетенін толтыру үшін жеке бөлме немесе жабық кабинетті пайдалану мүмкіндігі беріледі. Сайлау бюллетендерін толтыру кезінде бұл бөлмелерде, сайлау комиссиялары мүшелерін қоса алғанда, кімнің болмасын кіруіне тыйым салынады.

Республика азаматтарының сайлауға қатысуы ерікті болып табылады. Азаматты сайлауға қатысуға немесе қатыспауға мәжбүрлеуге, сондай-ақ оның еркін білдіруді шектеуге ешкімнің де құқығы жоқ.

Республиканың одан тыс жерлерде жүрген азаматтары сайлау құқықтарының барлығына толық ие. Қазақстан Республикасының дипломатиялық және консулдық мекемелері Республика азаматының заңмен белгіленген сайлау құқықтарын толық деңгейде жүзеге асыруына көмек көрсетуге міндетті.

Сайлаудың жариялылық принципі демократиялық принциптердің бірі болып табылады. Бұл принцип әрекеті сайлау барысындағы барлық процестерді бұқаралық ақпарат құралдарының жариялап отыруымен қамтамасыз етіледі. Сайлау органдарының барлық шешімдері бұқаралық ақпарат құралдары, яғни баспа, теледидар, радио арқылы хабарланып отырады.

Тиісті заңнамамен көзделген мемлекеттік билік органдарын, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлау міндетті болып табылады және Қазақстан Республикасының Конституциясымен, конституциялық заңдарымен белгіленген мерзімдерде өткізіледі.

Сайлауды оны тағайындауға уәкілеттік берілген орган немесе тұлға заңмен белгіленген мерзімге сәйкес тағайындайды. Сайлауда дауыс беру күнтізбелік жексенбі күніне тағайындалады. Дауыс беруді мереке күндеріне тағайындауға жол берілмейді.

§ 2. Сайлау органдарын құру тәртібі мен олардың құзыреті: Орталық сайлау комиссиясы; аумақтық, округтік, учаскелік сайлау комиссиялары.

Қазақстан Республикасында сайлауды әзірлеу мен өткізуді ұйымдастыратын мемлекеттік сайлау органдары сайлау комиссиялары болып табылады.

Сайлау комиссиясының біртұтас жүйесін құрайтын:

- 1) Республиканың Орталық сайлау комиссиясы;
- 2) аумақтық сайлау комиссиялары;
- 3) округтік сайлау комиссиялары;
- 4) учаскелік сайлау комиссиялары.

Сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі 5 жыл.

Орталық сайлау комиссиясы комиссияның Төрағасынан және алты мүшесінен тұрады. Орталық сайлау комиссиясы Төрағасының орынбасары мен хатшысы комиссияның алғашқы отырысында сайланады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Орталық сайлау комиссиясының Төрағасын және екі мүшесін қызметке Республика Президенті (44-бап), екі мүшесін Республика Парламентінің Сенаты, екі мүшесін Республика Парламентінің Мәжілісі тағайындайды (57-бап).

Аумақтық, округтік және учаскелік сайлау комиссияларын саяси партиялардың ұсыныстары негізінде тиісті мәслихаттар сайлайды. Олардың әрқайсысы жеті мүшеден тұрады.

Әрбір саяси партия тиісті сайлау комиссиясының құрамына бір кандидатура ұсынуға құқылы. Саяси партия сайлау комиссиясының құрамына осы саяси партияның мүшесі болып табылмайтын кандидатура ұсынуға құқылы.

Мәслихат белгілеген, сайлау комиссияларын құру мерзіміне дейін бір айдан кем болмауға тиіс мерзімде саяси партиялардың ұсыныстары болмаған жағдайда, мәслихаттар сайлау комиссиясын өзге қоғамдық бірлестіктердің және жоғары тұрған сайлау комиссияларының ұсынысы бойынша сайлайды.

Сайлау комиссияларының жаңа құрамын құру сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі аяқталардан кемінде екі ай бұрын басталады және өкілеттік мерзімінің бітуіне кемінде үш күн қалғанда аяқталады. Сайлау комиссияларын құратын органдар сайлау комиссияларының өкілеттік мерзімі ішінде олардың құрамына өзгерістер енгізуге құқылы. Сайлау комиссияларын құру туралы шешім, олардың құрамы мен орналасқан жері туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабарланады.

Сайлау комиссияларының өз құзыретінің шегінде қабылдаған шешімдері тиісті аумақтағы барлық мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, сондай-ақ олардың лауазымды адамдарының орындауы үшін міндетті.

Сайлау комиссиялары өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде олардың қызметіне араласуға жол берілмейді. Сайлау комиссиясының қызметі сайлау комиссиясын құратын органның шешімі бойынша немесе жоғары тұрған сайлау комиссиясы өтінішінің негізінде сот шешімімен тоқтатылуы мүмкін.

Сайлау комиссияларының мүшелері мемлекеттік органдардың өкілдері болып табылады және мемлекеттің қорғауында болады. Сайлау комиссиялары мүшелерінің құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Сайлау туралы» Конституциялық заңмен және өзге де заң актілерімен айқындалады.

Сотталғандығы заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алып тасталмаған адам, сот іс-әрекетке қабілетсіз немесе іс-әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адам сайлау комиссиясының мүшесі бола алмайды.

Орталық сайлау комиссиясының төрағасы, мүшелері және оның аппаратының қызметкерлері өз өкілеттіктерін кәсіби тұрақты негізде жүзеге асырады және сайлау өткізу кезеңінде өздерінің келісімінсіз жұмыс берушінің ұйғарымы бойынша жұмыстан шығарылмайды не басқа жұмысқа ауыстырылмайды. Сайлау комиссиясының төрағасы сотта және басқа да мемлекеттік органдарда комиссияның мүддесін білдіреді, сондай-ақ ол сайлау комиссиясының мүдделерін білдіру жөніндегі өкілеттікті тиісті сенімхат беру арқылы басқа адамдарға беруге құқылы.

Сайлау комиссиясының мүшесі:

1) тиісті сайлау комиссиясының отырыстары туралы, жедел шешім қабылдауды қажет ететін жағдайларды қоспағанда, қырық сегіз сағат бұрын хабардар етіледі;

2) сайлау комиссиясының отырысында сөз сөйлеуге, тиісті сайлау комиссиясының құзыретіне жататын мәселелер бойынша ұсыныстар енгізуге және олар бойынша дауыс берілуін талап етуге құқылы;

3) күн тәртібіне сәйкес отырыстың басқа қатысушыларына сұрақтар қоюға және оларға мәні бойынша жауаптар алуға құқылы;

4) өзі құрамында тұрған сайлау комиссиясының құжаттарымен және материалдарымен танысуға, олардың куәландырылған көшірмелерін алуға;

5) өзі құрамында тұрған сайлау комиссиясы мүшелерінің төрттен үшіннің даусымен расталған уәкілеттігі бойынша төменгі тұрған сайлау комиссиясының қызметін тексеруді жүзеге асыруға құқылы;

6) Қазақстан Республикасы Конституциясының, «Сайлау туралы» Конституциялық заңның және өзге де заңдардың талаптарын, жалпыжұрт таныған әдеп нормаларын сақтауға міндетті;

7) өзіне жүктелген міндеттерді, сайлау комиссиясының және оның төрағасының, жоғары тұрған сайлау комиссиясының шешімдері мен нұсқауларын орындауға міндетті;

8) азаматтардың сайлау құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, шешімдер қабылдау кезінде әділ және тәуелсіз болуға, сондай-ақ кандидаттар мен партиялық тізім ұсынған саяси партиялардың қызметіне жария баға беруден аулақ болуға міндетті;

9) өзі өкілі болып табылатын саяси партияның не өзге де қоғамдық бірлестіктің шешімдерімен байланысты болмайды және олардың мүдделерін қорғауға құқығы жоқ.

Сайлау комиссиясының мүшесі сайлау комиссиясының белгіленген өкілеттік мерзімі аяқталғанда, оның қызметі тоқтатылған кезде, сондай-ақ:

а) міндеттерін атқарудан босату туралы өз еркімен өтініш берген;

ә) Қазақстан Республикасының азаматтығынан айырылған;

б) тиісті сайлау комиссиясы құрылған әкімшілік-аумақтық бірліктің шегінен тыс тұрақты тұрғылықты жерге кеткен;

в) соттың оған қатысты айыптау үкімі заңды күшіне енген;

г) оны іс-әрекетке қабілетсіз, іс-әрекетке қабілеті шектеулі, хабар-ошарсыз кеткен деп тануы немесе оны қайтыс болған деп жариялағаны туралы сот шешімі заңды күшіне енген;

д) қайтыс болған жағдайларда сайлау комиссиясын құрған органның шешімі бойынша өз міндеттерін атқарудан босатылады.

Аумақтық, округтік және учаскелік сайлау комиссиясының мүшесі өзін ұсынған саяси партия қызметін тоқтатқан жағдайда өз міндеттерінен босатылады. Сонымен қатар саяси партияны тарату туралы шешімнің Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен қабылдануы ол ұсынған аумақтық, округтік және учаскелік сайлау комиссиялары мүшесінің міндетінен босатылуына негіз болады. Комиссия мүшесі лауазымдық өкілеттігін немесе «Сайлау туралы» Конституциялық заңның талаптарын бірнеше мәрте бұзған жағдайда сайлау комиссиясын құратын орган оны лауазымын атқарудан босатады. Сайлау комиссиялары құрамдық жағынан келесі талаптарға сай болуы қажет:

а) сайлау комиссиясы бір ұйымның қызметкерлерінен тұрмауға тиіс.

б) сайлау комиссиясының мүшесі тиісті комиссия орналасқан әкімшілік-аумақтық бірлік аумағында тұруға тиіс.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңына сәйкес Орталық сайлау комиссиясы Республика сайлау комиссияларының біртұтас жүйесіне басшылық етеді және тұрақты жұмыс істейтін орган болып табылады. Орталық сайлау комиссиясының өз аппараты болады.

Орталық сайлау комиссиясы:

- Республиканың аумағында сайлау туралы заңдардың атқарылуына бақылауды жүзеге асырады; олардың бірыңғай қолданылуын қамтамасыз етеді; өзінің құзыреті шегінде бүкіл Республика аумағында міндетті шешімдер қабылдайды;

- Президент пен Парламент Мәжілісі депутаттарының сайлауын әзірлеу мен өткізуді ұйымдастырады; Парламент Сенаты депутаттарының сайлауын ұйымдастыру мен өткізуге басшылық етеді; саяси партияларды Парламент Мәжілісі депутаттарының партиялық тізім бойынша сайланатын бөлігіне қатыстыру мәселесін қарайды;

- сайлау науқанын өткізуге жұмсалатын шығыстардың мөлшерлі сметасын жасап, Республика Үкіметіне ұсынады;

- Президентті, Парламент депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау комиссияларына басшылықты жүзеге асырады; олардың шешімдерінің күшін жояды және тоқтата тұрады; республикалық бюджеттің сайлау науқанын өткізуге арнап бөлінген қаражатын олардың арасында бөледі; сайлау комиссияларының қызметіне қажетті материалдық-техникалық жағдайлар жасалуын бақылайды; аумақтық және округтік сайлау комиссияларының шешімдері мен іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) түскен арыздар мен шағымдарды қарайды; сайлау туралы заңнаманы түсіндіруді ұйымдастырады; саяси партиялардың өкілдерімен және сайлау процесіне басқа да қатысушылармен сайлауды ұйымдастыру және өткізу жөнінде семинарлар өткізеді, сайлау жүйелері саласында халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;

- Президентті сайлау жөнінде дауыс беруге арналған бюллетеньдердің нысаны мен мәтінін, Парламенттің, мәслихаттардың депутаттарын және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөнінде дауыс беруге арналған бюллетеньдердің нысанын, оларды жасау тәртібін, сондай-ақ қорғалу дәрежесін сайлаушылар (таңдаушылар) тізімдерінің, Президенттікке кандидаттарды қолдайтын сайлаушылардың қолдарын жинауға және Сенаттың депутаттығына кандидаттарды қолдайтын таңдаушылардың қолдарын жинауға арналған қол қою парақтарының, өзге сайлау құжаттарының нысандарын, дауыс беруге арналып, мөлдір материалдан жасалған жәшіктің нысанын және сайлау комиссиялары мөрлерінің үлгілерін, сайлау құжаттарын сақтау тәртібін, сондай-ақ қорғалу дәрежесін белгілейді; Президентті және Парламенттің және мәслихаттардың депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау бюллетеньдерін дайындауды қамтамасыз етеді; дауыс беру құқығына арналған есептен шығару куәліктерін жасауды ұйымдастырады, оларды беру және есепке алу тәртібін айқындайды;

- сайлауды әзірлеу мен өткізуге байланысты мәселелер бойынша мемлекеттік органдар мен ұйымдардың есебін, сондай-ақ сайлау туралы заңдардың сақталуы мәселелері бойынша қоғамдық бірлестіктер органдарының хабарламасын тыңдауға хақылы;

- Республика Президенттігіне кандидаттарды тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді, кандидаттарды тіркеу туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабар жариялайды;

- Президентті және Парламент депутаттарын сайлау жөніндегі сайлау алдындағы науқанның барысы туралы сайлаушыларды хабарландырып отырады, мерзім-мерзім ақпарат бюллетенін шығарады;

- Республика бойынша тұтас алғанда Президентті және Парламент депутаттарын сайлау қорытындыларын шығарады, сайланған Президентті және Парламенттің депутаттарын тіркейді, бұл туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабар жариялайды;

- Президент сайлауы кезінде қайта дауыс беру мен қайта сайлауды тағайындайды және өткізілуін ұйымдастырады;

- Парламент депутаттарының қайта сайлауын тағайындайды;

- шығып қалғандардың орнына Парламент депутаттарының сайлауын тағайындайды;

- мәслихаттардың кезекті және кезектен тыс сайлауын тағайындайды;

- мәслихаттар мен өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауды ұйымдастыру мен өткізу кезінде аумақтық сайлау комиссияларына әдістемелік басшылықты және олардың қызметінің осы Конституциялық заңның талаптарына сәйкес келуін бақылауды жүзеге асырады; Осы Конституциялық заңның бұзылуы анықталған кезде тиісті сайлау комиссиясының қызметін тоқтату туралы өтінішпен сайлау комиссиясын құратын органға немесе сотқа жүгінеді;

- әкімшілік-аумақтық бөлініс халқының мөлшеріне сәйкес олардан сайланатын мәслихаттар депутаттарының санын анықтайды; Орталық сайлау комиссиясының ресми интернет-ресурсына сайлау заңдары жөніндегі нормативтік құқықтық актілерді, сайлауды тағайындау мен өткізу туралы, сондай-ақ болып өткен сайлаудағы дауыстарды есептеу нәтижелері туралы ақпаратты орналастырады; Қазақстан Республикасының сайлаушы азаматтарының бірыңғай электрондық Тіркеу тізілімін жүргізеді; электрондық сайлау жүйесін пайдалана отырып сайлау өткізу кезінде тиісті сайлау комиссияларының мүшелеріне оны қолдануды үйретеді; бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа сайлауда электрондық сайлау жүйесін пайдалануды үйретуді ұйымдастырады;

- Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Облыстық (республикалық маңызы бар қалалар және Республика астанасы), аудандық, қалалық, қаладағы аудандық сайлау комиссиялары аумақтық сайлау комиссиялары болып табылады. Аумақты сайлау комиссиялары Президент, Парламент және мәслихаттар депутаттарының, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын ұйымдастыруды және өткізуді қамтамасыз етеді. Президент, Парламент және мәслихаттар депутаттарының сайлауы жөніндегі аумақтық сайлау комиссияларының құрамы сайлау тағайындалғаннан немесе хабарланғаннан кейін - он күннен, ал өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауы жөніндегі аумақтық комиссиялардың құрамы жеті күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы:

- әкімшілік-аумақтық бөліністер аумағында сайлау туралы заңдардың атқарылуына бақылауды жүзеге асырады;

- Президентті, Парламенттің және мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлауды әзірлеу мен өткізуді қамтамасыз етеді; партиялық тізімдерін ұсынған Президенттікке кандидаттардың, саяси партиялардың сенім білдірген адамдарын тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді;

- төменгі тұрған аумақтық, округтік және учаскелік сайлау комиссияларының қызметіне басшылық етеді; олардың шешімдерінің күшін жояды және тоқтата тұрады; республикалық бюджеттің сайлау науқанын өткізуге арнап бөлінген қаражатын олардың арасында бөледі; округтік және учаскелік сайлау комиссияларының қызметіне қажетті материалдық-техникалық жағдайлар жасалуын бақылайды; округтік және учаскелік сайлау комиссияларының шешімдері мен іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) түскен арыздар мен шағымдарды қарайды; тиісті әкімшілік-аумақтық бөлініс шегінде құрылған барлық сайлау комиссияларының Орталық сайлау комиссиясының шешімдерін атқаруын ұйымдастырады; осы Конституциялық заңның бұзылуына жол берген сайлау комиссияларының қызметін тоқтату туралы сайлау комиссиясын құратын органға немесе сотқа жүгінеді;

- сайлауды әзірлеу мен өткізуге байланысты мәселелер бойынша сайлау комиссияларының, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың есебін, сондай-ақ сайлау туралы заңдардың сақталуы мәселелері бойынша қоғамдық бірлестіктер органдарының хабарламасын тыңдауға хақылы;

- Сенат депутаттары сайлауын өткізуді қамтамасыз етеді: Сенат депутаттығына кандидаттарды, олардың сенім білдірген адамдарын тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді; бұқаралық ақпарат құралдарында кандидаттарды тіркеу туралы хабарлар жариялайды; дауыс беруге арналған пункттер дайындайды, дауыс беруге арналған кабиналар мен жәшіктердің жасалуын қамтамасыз етеді; Сенат депутаттары сайлауындағы дауыс берудің нәтижелерін шығарады және дауыс берудің нәтижелері шығарылған хаттамаларды Сенат депутаттарын тіркеуі үшін Орталық сайлау комиссиясына береді;

- мәслихаттар депутаттарын сайлау жөнінде сайлау округтерін құрады және олардың тізімдерін жариялайды, сайлау комиссияларының орналасқан жері туралы сайлаушыларға хабарлайды; дауыс беруге арналған учаскелердің бірыңғай нөмірленуін белгілейді;

- мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі сайлау бюллетеньдерінің жасалуын қамтамасыз етеді;

- округтік сайлау комиссияларынан тиісті мәслихаттың депутаттығына кандидаттарды тіркеу туралы хаттамаларды алады және округтік сайлау комиссияларының тіркелген кандидаттардың тізімдерін жариялауын қамтамасыз етеді;

- мәслихаттар депутаттарын сайлаудың қорытындыларын шығарады, сайланған депутаттарды тіркейді және бұл туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабар жариялайды; Орталық сайлау комиссиясының ресми интернет-ресурсында жариялау үшін тиісті сайлау округтері мен учаскелері бойынша дауыстарды санау хаттамаларын Орталық сайлау комиссиясына береді;

- қайта дауыс беру, қайта сайлау мен Сенаттың және мәслихаттардың шығып қалған депутаттарының орнына сайлау ұйымдастырады;

- мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау, қайта сайлау және шығып қалған мүшелерінің орнына сайлау тағайындайды және

ұйымдастырады; тиісті әкімшілік-аумақтық бөлініс аумағында орналасқан мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі округтік сайлау комиссиясының функциясын орындайды; мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидаттарды, олардың сенім білдірген адамдарын тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді; жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында кандидаттарды тіркеу туралы хабарлар жариялайды; мәслихаттардан басқа, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлаудың қорытындысын шығарады; жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында сайлаудың қорытындысы туралы хабар жариялайды, сонымен қатар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Сайлау комиссияларының біртұтас жүйесіндегі келесі сайлау комиссиялары – бұл округтік сайлау комиссиялары. Округтік сайлау комиссиялары сайлау округтерінде мәслихаттардың депутаттарын сайлауды ұйымдастыру мен өткізуді қамтамасыз етеді. Округтік сайлау комиссияларының құрамы сайлау тағайындалғаннан немесе хабарланғаннан кейін он күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Округтік сайлау комиссиясы:

- тиісті сайлау округінің аумағында сайлау туралы заңдардың атқарылуын бақылауды жүзеге асырады;

- мәслихаттар депутаттарын сайлаудың өткізілуін ұйымдастырады;

- учаскелік сайлау комиссияларының қызметін ұйымдастырып, үйлестіріп отырады; олардың шешімдерінің күшін жояды және тоқтата тұрады; учаскелік сайлау комиссияларының қызметіне қажетті материалдық-техникалық жағдай жасалуын бақылайды; учаскелік сайлау комиссияларының шешімдері мен іс-әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) түскен арыздар мен шағымдарды қарайды; Осы Конституциялық заңның бұзылғаны анықталған кезде сайлау комиссиясының қызметін тоқтату туралы өтінішпен сайлау комиссиясын құратын органға немесе сотқа жүгінеді;

- мәслихаттардың депутаттығына ұсынылған кандидаттарды, олардың сенім білдірген адамдарын тіркейді, оларға тиісті куәліктер береді, жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарында кандидаттарды тіркеу туралы хабар жариялайды;

- сайлаушылар тізімдерінің уақытылы әрі дұрыс жасалып, барша жұрттың танысуына ұсынылуын бақылайды;

- учаскелік сайлау комиссияларын сайлау бюллетеньдерімен қамтамасыз етеді;

- сайлауды әзірлеу мен өткізуге байланысты мәселелер бойынша учаскелік сайлау комиссияларының және округтің аумағында орналасқан мемлекеттік органдар мен ұйымдардың есептерін, сондай-ақ сайлау туралы заңдардың сақталуы мәселелері бойынша қоғамдық бірлестіктер органдарының хабарламасын тыңдауға хақылы;

- учаскелік сайлау комиссияларынан дауыс берудің нәтижелері туралы хаттамаларды алады, солардың негізінде округ бойынша сайлау нәтижелерін анықтайды, бұл туралы бұқаралық ақпарат құралдарында хабар жариялайды;

- қайта сайлау және мәслихаттардың шығып қалған депутаттарының орнына сайлау өткізеді, сондай-ақ Республика заңдарына сәйкес басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Сайлау комиссияларының біртұтас жүйесінде учаскелік сайлау комиссияларының орны ерекше. Учаскелік сайлау комиссиялары тиісті сайлау учаскелерінде Президентті, Парламент Мәжілісінің және мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлауды ұйымдастыру мен өткізуді қамтамасыз етеді. Президент, Парламент және мәслихаттар депутаттарының сайлауы жөніндегі учаскелік сайлау комиссияларының құрамы сайлау тағайындалғаннан немесе хабарланғаннан кейін - жеті күннен, ал өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі аумақтық комиссиялардың құрамы үш күннен кешіктірілмей бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Учаскелік сайлау комиссиясы:

- сайлау учаскесінде Президентті, Парламент Мәжілісінің, мәслихаттардың депутаттарын және өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау жөніндегі сайлау шараларын жүргізеді;

- учаскелік комиссияның орналасқан жері туралы сайлаушыларды хабарландырады;

- тиісті сайлау учаскесінде сайлаушылардың тізімін нақтылайды;
- азаматтарды сайлаушылардың тізімімен таныстырады, тізімдердегі қателіктер мен жаңсақтықтар туралы арыздарды қарайды және оған тиісті өзгерістер енгізу туралы мәселелерді шешеді;
- сайлаушыларды дауыс беру күні, уақыты және орны туралы хабарландырады;
- дауыс беруге арналған үй-жай дайындайды, кабиналар мен жәшіктердің жасалуын қамтамасыз етеді;
- сайлау күні сайлау учаскесінде дауыс берілуін ұйымдастырады;
- дауыс санауды жүргізеді және учаскедегі дауыс беру нәтижелерін анықтайды;
- дауыс беруді әзірлеу мен ұйымдастыру мәселелері жөніндегі арыздар мен шағымдарды қарайды және солар бойынша шешімдер қабылдайды және Республика заңдарына сәйкес басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасында мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде аумақтық сайлау округтерінің жүйесі құрылып, пайдаланылады. Сайлау округтері Республиканың әкімшілік-аумақтық бөлінісі және сайлаушылардың мөлшермен бірдей саны болуы ескеріліп құрылады. Бұл ретте облыс шегіндегі, республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасындағы, аудандық, қалалық сайлау округтеріндегі сайлаушылар санының айырмасы осы әкімшілік-аумақтық бірліктегі әрбір депутаттық мандатқа сайлаушылардың орташа санының он бес процентінен аспауға тиіс.

Республика Президенті және бара-бар өкілдік жүйесі бойынша партиялық тізімдер негізінде сайланатын Мәжіліс депутаттарының сайлауы кезінде Қазақстан Республикасының бүкіл аумағы біртұтас жалпыұлттық сайлау округі болып табылады.

Мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде жоғарыда белгіленген шарттар сақталып, бір мандаттық аумақтық сайлау округтері құрылады. Өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде қалалық және селолық қауымдастықтардың аумақтарын қамтитын көп мандатты аумақтық сайлау округтері құрылады.

Сайлау округтерін аумақтық сайлау комиссиялары құрады. Сайлау округтерінің тізімін, олардың шекараларын және округтік сайлау комиссияларының орналасқан жерлерін көрсетіп, сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін он күннен кешіктірмей тиісті сайлау комиссиялары тиісті бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды. Сайлау округтерінің тізіміне өзгерістер енгізуді, олардың шекаралары мен сайлау комиссияларының орналасқан жерлерін анықтауды тиісті сайлау комиссиясы жүзеге асырады.

Аудандар мен қалаларда дауыс беруді өткізу және дауыс санау үшін тиісті әкімдердің сайлау комиссияларымен келісілген шешімдерімен сайлау учаскелері құрылады. Сайлау учаскелері сайлаушыларға барынша қолайлылық туғызу мақсатында, жергілікті және өзге жағдаяттар ескеріле отырып, құрылады. Сайлау учаскелері әрбір сайлау учаскесінде үш мыңнан аспайтын сайлаушылардың болуы және әкімшілік-аумақтық бөліністегі әкімшілік-аумақтық құрылым шекарасының сақталуы ескеріле отырып құрылады.

Қазақстан Республикасына қарайтын әскери бөлімдерде және сайлау күні жүзуде жүрген кемелерде, демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын мекендерде, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында олардың орналасқан жері, кеменің тіркелген порты немесе тұрған жері бойынша тиісті сайлау округтеріне кіретін сайлау учаскелері құрылады. Шет мемлекеттердегі Қазақстан Республикасы өкілдіктерінің жанынан Республика Сыртқы істер министрлігі орналасқан аумақтағы сайлау округіне қарайтын сайлау учаскелері құрылады.

Тиісті әкімдер сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін жеті күн мерзім ішінде, ал өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын өткізген кезде үш күн мерзімде бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сайлаушыларды әрбір сайлау учаскесінің шекарасы жөнінде хабардар етеді.

Қазақстан Республикасында мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде аумақтық сайлау округтерінің жүйесі құрылып, пайдаланылады.

Сайлау округтері Республиканың әкімшілік-аумақтық бөлінісі және сайлаушылардың мөлшермен бірдей саны болуы ескеріліп құрылады. Бұл ретте облыс шегіндегі, республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасындағы, аудандық, қалалық сайлау округтеріндегі сайлаушылар санының айырмасы осы әкімшілік-аумақтық бірліктегі әрбір депутаттық мандатқа сайлаушылардың орташа санының он бес процентінен аспауға тиіс.

Республика Президенті және бара-бар өкілдік жүйесі бойынша партиялық тізімдер негізінде сайланатын Мәжіліс депутаттарының сайлауы кезінде Қазақстан Республикасының бүкіл аумағы біртұтас жалпыұлттық сайлау округі болып табылады.

Мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде жоғарыда аталған шарттар сақталып, бір мандаттық аумақтық сайлау округтері құрылады, ал өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерін сайлау кезінде қалалық және селолық қауымдастықтардың аумақтарын қамтитын көп мандатты аумақтық сайлау округтері құрылады.

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 22-бабына сәйкес сайлау округтерін аумақтық сайлау комиссиялары құрады. Сайлау округтерінің тізімін, олардың шекараларын және округтік сайлау комиссияларының орналасқан жерлерін көрсетіп, сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін он күннен кешіктірмей тиісті сайлау комиссиялары тиісті бұқаралық ақпарат құралдарында жариялайды. Сайлау округтерінің тізіміне өзгерістер енгізуді, олардың шекаралары мен сайлау комиссияларының орналасқан жерлерін анықтауды тиісті сайлау комиссиясы жүзеге асырады.

Аудандар мен қалаларда дауыс беруді өткізу және дауыс санау үшін тиісті әкімдердің сайлау комиссияларымен келісілген шешімдерімен сайлау учаскелері құрылады. Сайлау учаскелері сайлаушыларға барынша қолайлылық туғызу мақсатында, жергілікті және өзге жағдаяттар ескеріле отырып, құрылады.

Сайлау учаскелері мынадай жағдаяттар:

- 1) әрбір сайлау учаскесінде үш мыңнан аспайтын сайлаушы болуы;
- 2) әкімшілік-аумақтық бөліністегі әкімшілік-аумақтық құрылым шекарасының сақталуы ескеріле отырып құрылады.

Тиісті әкімдер сайлау тағайындалғаннан немесе жарияланғаннан кейін жеті күн мерзім ішінде, ал өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауын өткізген кезде үш күн мерзімде бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сайлаушыларды әрбір сайлау учаскесінің шекарасы жөнінде хабардар етеді.

§ 3. Қазақстан Республикасындағы сайлауды өткізу тәртібі.

Қазақстан Республикасындағы сайлауды өткізу тәртібі Қазақстан республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңымен және өзге де сайлау туралы заң актілерімен реттеледі.

Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасының белсенді сайлау құқығы бар барлық азаматтарының тіркелуі (есепке алынуы) қажет. Нақтылы сайлау учаскесінде азаматты сайлаушылар тізіміне енгізу үшін оның осы сайлау учаскесінің аумағында тұрғылықты жері бойынша тіркелу фактісі негіз болады.

Президентті, Парламент Мәжілісі мен мәслихаттардың депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлаған кезде сайлаушылар тізімі жасалады. Сенат депутаттарын сайлау кезінде таңдаушылардың тізімдері жасалады.

Сайлаушылардың тұрғылықты жері бойынша тізімін тиісті жергілікті атқарушы орган халықты есепке алуды жүзеге асыратын органдар ұсынған мәліметтердің негізінде жасайды.

Әрбір сайлаушы сайлау жарияланған немесе тағайындалған кезден бастап тиісті жергілікті атқарушы органда сайлаушы ретінде тіркелуге құқылы. Егер сайлаушыға сайлаудан кемінде отыз күн бұрын сайлау күні өзінің тіркелген орны бойынша дауыс беруге арналған үй-жайға келу мүмкіндігі болмайтыны белгілі болса, оның өзінің болатын жері бойынша жергілікті атқарушы органға өзін тиісті сайлаушылар тізіміне енгізу жөнінде жазбаша өтініш беруге құқығы бар.

Сайлаушылар тізімдеріне:

- 1) Республиканың белсенді сайлау құқығы бар азаматтары;

2) тиісті сайлау учаскелері аумағында тұрғылықты жері бойынша тіркелген азаматтар;

3) демалыс үйлерінде, санаторийлерде, тұрақты емдеу-профилактикалық мекемелерінде, шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда орналасқан азаматтар тұратын мекендерде, алыс мал шаруашылығы учаскелерінде, тергеу изоляторлары мен уақытша ұстау изоляторларында, Қазақстан Республикасына қарайтын және дауыс беретін күні жүзуде жүрген кемелерде құрылған сайлау учаскелері бойынша дауыс беруді өткізетін күні аталған мекемелер мен ұйымдарда немесе кеме бортында болған азаматтардың бәрі;

4) әскер бөлімдері бойынша әскер бөлімдерінде тұрған әскери қызметшілердің барлығы, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері және әскер бөлімдері орналасқан жерлерде тұратын басқа да сайлаушылар енгізіледі. Әскер бөлімдерінен тыс жерлерде тұратын әскери қызметшілер сайлаушылар тізіміне тұрғылықты жері бойынша жалпы негізде енгізіледі;

5) шет мемлекеттердегі Қазақстан Республикасының өкілдіктері жанындағы сайлау учаскелері бойынша тиісті шет мемлекетте тұратын немесе ұзақ мерзімді шетелдік іссапарда жүрген әрі Республиканың жарамды паспорты бар барлық азаматтар енгізіледі. Шет мемлекетке жеке шақыру бойынша, қызметтік, іскерлік және туристік сапарға келген Республика азаматтары учаскелік сайлау комиссиясына өтініш жасаған жағдайда және олардың Қазақстан Республикасы азаматы деген жарамды паспорты болса, сайлаушылар тізіміне енгізіледі.

Таңдаушылар тізіміне:

1) облыс аумағында орналасқан мәслихаттардың;

2) тиісінше республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасы мәслихатының барлық депутаттары енгізіледі.

Азамат (таңдаушы) сайлаушылардың (таңдаушылардың) бір ғана тізіміне ене алады.

Сайлау алдындағы үгіт - сайлаушылардың белгілі бір кандидатты, саяси партияны жақтап немесе қарсы дауыс беруге қатысуына түрткі болу мақсатындағы қызмет.

Мемлекет азаматтарға, қоғамдық бірлестіктерге Қазақстан Республикасының сайлау туралы заңнамасына сәйкес белгілі бір кандидатты, саяси партияны жақтап не қарсы кедергісіз сайлау алдындағы үгіт жүргізу құқығына кепілдік береді.

Шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың және халықаралық ұйымдардың кандидаттарды, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партияларды ұсынуға және сайлауға, сайлауда белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге кедергі болатын және (немесе) демеп жіберетін қызметті жүзеге асыруына тыйым салынады.

Сайлау алдындағы үгіт кандидаттар тіркелген мерзімі аяқталған кезден басталып, сайлау болатын күннің алдындағы күнгі жергілікті уақыт бойынша нөл сағатта аяқталады. Қайтадан дауыс беруді өткізген кезде сайлау алдындағы үгіт қайтадан дауыс беру күні тағайындалған күннен басталып, сайлау болатын күннің алдындағы күнгі жергілікті уақыт бойынша нөл сағатта аяқталады.

Сайлау алдындағы үгіт:

1) бұқаралық ақпарат құралдары арқылы;

2) сайлау алдындағы жария іс-шараларды (сайлау алдындағы жиналыстарды және сайлаушылармен (таңдаушылармен) кездесулерді, сайлау алдындағы жария пікір таластар мен пікір алысуларды, митингілерді, шерулерді, демонстрацияларды және заңнамада белгіленген тәртіппен және осы Конституциялық заңда тыйым салынбаған өзге де сайлау алдындағы іс-шараларды), сондай-ақ кандидаттардың және олардың сенім білдірген адамдарының сайлаушылармен (таңдаушылармен) жеке кездесулерін өткізу жолымен;

3) баспа, дыбыс-бейне және өзге де үгіт материалдарын шығару және (немесе) тарату жолымен жүзеге асырылады.

Мемлекеттік органдарға, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, сондай-ақ қызметтік міндеттерін орындау кезінде олардың лауазымды адамдарына, Қарулы Күштердің, басқа да әскерлер мен әскери құралымдардың әскери қызметшілеріне, ұлттық қауіпсіздік органдарының, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьяларға, сайлау комиссияларының мүшелеріне, діни бірлестіктерге сайлау алдындағы үгітті жүргізуге, кез келген сайлау алдындағы үгіт материалдарын таратуға тыйым салынады.

Кандидаттардың, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялардың өздеріне сайлау науқанын жүргізуге көмектесетін, сайлау алдындағы үгітті жүргізетін, кандидаттар, саяси партиялар мүдделерін білдіретін сенім білдірілген адамдары болуына құқылы. Кандидаттар, партиялық тізімдерін ұсынған саяси партиялар сенім білдірілген адамдарын өздерінің қалаулары бойынша тиісті сайлау округіндегі әр сайлау учаскесіне үш адамнан аспайтын санда анықтайды және оларды тіркеу үшін тиісті сайлау комиссиясына хабарлайды.

Сенат депутаттығына кандидаттың әрбір ауданда, қалада, қаладағы ауданда бір-бірден сенім білдірілген адамдары болуына құқығы бар.

Сенім білдірілген адам Қазақстан Республикасының азаматы болуға тиіс, ол Сенат депутатын сайлау кезінде мәслихат депутаты, қандай да бір сайлау комиссиясының мүшесі, саяси мемлекеттік қызметші лауазымындағы адам болмауға тиіс.

Сенім білдірілген адамдар Қазақстан Республикасының саяси партиялары, өзге де қоғамдық бірлестіктері, коммерциялық емес ұйымдары байқаушыларының құқықтарын иеленеді, міндеттеріне ие болады және кандидаттың, партиялық тізімін ұсынған саяси партияның өздеріне жазбаша нысанда берген өкілеттігі шегінде әрекет етеді. Олар сайлау науқаны аяқталғаннан кейін, өз ұйғарымымен, кандидаттың және партиялық тізімін ұсынған саяси партияның шешімімен, сондай-ақ кандидатты, партиялық тізімді тіркеудің күші жойылған, «Сайлау туралы» Конституциялық заң бұзылған жағдайларда өз мәртебесінен айырылады.

Сайлау болатын күні және оның қарсаңындағы күні кез келген үгітке тыйым салынады.

Партиялық тізімдер бойынша сайланатын Парламент Мәжілісі депутаттарының сайлауын қоспағанда, Президенттің, Парламент, мәслихаттар депутаттарының, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүшелерінің сайлауы республикалық бюджет қаражатынан жергілікті атқарушы органдардың осы мақсаттарға арнап ашылған шоттары арқылы қаржыландырылады. Бұл шоттарға республикалық бюджеттен түсетін бюджет қаражатына иелік етуді аумақтық сайлау комиссиялары жүзеге асырады. Қаржыландыру тәртібі Қазақстан Республикасының бюджеттік заңнамасында белгіленеді.

Халықаралық ұйымдар мен халықаралық қоғамдық бірлестіктер, шетелдік мемлекеттік органдар, шет елдердің Заңды тұлғалары мен азаматтығы жоқ адамдар тарапынан Республикадағы сайлауды қаржыландыруға, олардың қандай да болмасын тікелей немесе жанама түрде республикадағы сайлауды қаржыландыруға қатысуына тыйым салынады.

Президентті және Парламент және мәслихаттар депутаттарын сайлауда кандидаттардың сайлау алдындағы үгітін осы Конституциялық заңда белгіленген тәртіппен құрылатын сайлау қорлары қаражатынан қаржыландыруға болады.

Сайлау қорлары мынадай көздерден:

- 1) кандидаттардың жеке қаражатынан, саяси партиялардың қаражатынан;
- 2) кандидатқа оны ұсынған Республиканың қоғамдық бірлестігі бөлген қаражаттан;
- 3) Республика азаматтары мен ұйымдарының ерікті қайырмалдықтарынан құралады.

Мемлекеттік органдар мен ұйымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, қайырымдылық ұйымдарының, діни бірлестіктердің, өздерінің жарғылық капиталында шетелдік қатысушысы бар қазақстандық заңды тұлғалардың ерікті қайырмалдықтарына, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалардың анонимдік қайырмалдықтарына тыйым салынады.

Президентті, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, сондай-ақ өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау кезіндегі сайлау іс-шараларын қаржыландыруды Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады. Сайлау комиссияларының төрағалары ақшалай қаражатқа иелік етеді және қаржы құжаттарының сайлау комиссияларының қаржы мәселелері жөніндегі шешімдеріне сай келуі үшін жауап береді.

Президенттің кезекті сайлауы бес жылда бір рет тиісті жылғы желтоқсанның бірінші жексенбісінде өткізіледі және ол мерзімі жағынан Республика Парламентінің жаңа құрамын сайлаумен тұспа-тұс келмеуге тиіс.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңның 51-1 бабына сәйкес кезектен тыс президенттік сайлау Республика Президентінің шешімімен тағайындалады және тағайындалған күннен бастап екі ай мерзім ішінде өткізіледі. Кезектен тыс сайлаудан кейінгі кезекті сайлау бес жылдан кейін «Сайлау туралы» Конституциялық заңмен белгіленген мерзімде жарияланады.

Президенттің кезекті сайлауын Парламент Мәжілісі қыркүйектің екінші жексенбісінен кешіктірмей жариялайды.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңның 61-1 бабына сәйкес кезектен тыс президенттік сайлау кезекті сайлау үшін аталмыш нормативтік актімен белгіленген ережелерге сәйкес өткізіледі және сайлау шараларын өткізу мерзімі Орталық сайлау комиссиясымен анықталады.

Президенттікке кандидаттар ұсыну құқығы белгіленген тәртіппен тіркелген республикалық, қоғамдық бірлестіктерде, сондай-ақ өзін-өзі ұсыну жолымен - азаматтарда болады. Президенттікке кандидаттар ұсыну сайлау жарияланған күннен кейінгі күні басталып, сайлауға екі ай қалғанда аяқталады. Президенттікке кандидаттарды қоғамдық бірлестіктер атынан олардың жоғары органдары ұсынады. Қоғамдық бірлестіктер осы қоғамдық бірлестіктің мүшесі болып табылмайтын адамдарды кандидаттыққа ұсынуға хақылы. Қоғамдық бірлестік Президенттікке бір ғана кандидат ұсынуға хақылы. Президенттікке кандидат ұсыну туралы шешім республикалық қоғамдық бірлестіктің жоғары органы мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады. Президенттікке кандидаттыққа өзін-өзі ұсыну олардың Орталық сайлау комиссиясына тиісті өтініш беруі арқылы жүргізіледі. Егер кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталатын күні Президенттікке екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, Орталық сайлау комиссиясы кандидаттарды ұсыну мерзімін жиырма күннен аспайтын мерзімге ұзартады.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңның 56-бабына сәйкес сайлаушылардың Президенттікке кандидатты қолдауы олардың қол жинауы арқылы расталады. Президенттікке кандидатты сайлаушылардың Республиканың облыстарының, республикалық маңызы бар қаласының және астанасының кем дегенде үштен екісінің атынан теңдей өкілдік ететін сайлаушылардың жалпы санының кем дегенде бір проценті қолдауға тиіс.

Президенттікке кандидатты қолдап қол жинауды сенім білдірілген адамдар ұйымдастырады және кандидаттың Конституциямен және «Сайлау туралы» Конституциялық заңмен белгіленген талаптарға сәйкестігін тексеруден кейін бес күннен кем емес мерзімде оны ұсыну туралы құжаттар негізінде Орталық сайлау комиссиясы беретін қол қою парақтарымен ресімделеді.

Президенттікке кандидаттарды тіркеуді Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады. Президенттікке кандидат тіркелгенге дейін және оның Конституция мен «Сайлау туралы» Конституциялық заң талаптарына сәйкес келуі тексеруден өткеннен кейін, сондай-ақ оны қолдап жиналған қолдарды тексергеннен кейін Орталық сайлау комиссиясының есеп-шотына заңмен белгіленген ең төменгі жалақының елу мәрте мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді. Кандидат сайлау қорытындылары бойынша Республика Президенті болып сайланған немесе кандидат дауыс беру қорытындылары бойынша дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының кемінде бес процентін алған жағдайларда, сондай-ақ кандидат қайтыс болған жағдайда енгізілген жарна кандидатқа қайтарылады. Қалған жағдайлардың бәрінде енгізілген жарна қайтарылмауға тиіс және республикалық бюджет кірісіне алынады.

Президенттікке кандидаттар нешеу болса да тіркеуге ұсынылады. Президенттікке кандидаттарды тіркеу, егер сайлауды тағайындау кезінде өзгеше көзделмесе, сайлауға дейін екі ай бұрын басталады және сайлауға қырық күн қалғанда аяқталады.

Егер сайлау бюллетеніне екіден артық Президенттікке кандидаттар енгізіліп және олардың бірде-біреуі сайланбай қалса, Орталық сайлау комиссиясы ең көп дауыс алған екі кандидат бойынша Президент сайлауы жөнінде қайта дауыс беру тағайындайды. Кандидаттардың біреуі шығып қалған жағдайда, сайлау бюллетеніне неғұрлым көп дауыс алған келесі кандидат енгізіледі. Қайта дауыс беру осы екі ай мерзімнен кешіктірілмей өткізіледі.

Президент сайлауында дауыстарды санау нәтижелері аумақтық сайлау комиссияларының мәжілістерінде белгіленеді және хаттамаға енгізіледі, оған комиссия төрағасы мен мүшелері қол қойып, екі күн мерзім ішінде Орталық сайлау комиссиясына жолданады. Орталық сайлау комиссиясы аумақтық сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлау өткізген күннен бастап жеті күн мерзім ішінде сайланған Республика Президентін тіркейді. Егер учаскелердің немесе әкімшілік бөліністердің жалпы санының кемінде төрттен бір бөлігінде сайлау жарамсыз деп танылса не оның барысында немесе дауысты санау не дауыс беру нәтижелерін анықтау кезінде «Сайлау туралы» Конституциялық заңды бұзу орын алса, Орталық сайлау комиссиясы

тиісті сайлау комиссияларының ұсынысы, азаматтардың арыздары бойынша сайланған Президентті тіркеуден бас тартуы мүмкін.

«Сайлау туралы» Конституциялық заңның 71-бабына сәйкес Сенат депутаттығына кандидаттар ұсыну сайлау тағайындалғаннан кейін келесі күні басталып, сайлау өткізілетін күнге бір ай қалғанда аяқталады.

Сенат депутаттығына кандидаттар ұсыну:

1) облыстық (республикалық маңызы бар қалалар мен астана), қалалық, аудандық мәслихаттар сессияларында жүргізіледі. Саяси партиялар, өзге де қоғамдық бірлестіктер өздерінің мәслихаттардағы өкілдері арқылы Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттығына кандидатуралар ұсынады. Бұл ретте бірнеше мәслихаттан бір кандидат ұсынылуы мүмкін;

2) өзін-өзі ұсыну тәртібімен жүргізіледі.

Сенат депутаттығына кандидат болып тиісті облыстың, республикалық маңызы бар қаланың немесе Республика астанасының аумағында тұратын азамат ұсыныла алады. Сенат депутаттығына кандидат етіп ұсыну жөніндегі шешім тиісті мәслихат депутаттарының жалпы санының көпшілік дауысымен қабылданады.

Сенат депутаттығына кандидаттардың өзін-өзі ұсынуы азаматтардың тиісті аумақтық сайлау комиссиясына осы әкімшілік аумақтық бөлініс бойынша өзінің Сенат депутаттығына кандидат болып дауысқа түсу ниеті жайында өтініш беру арқылы жүргізіледі.

Облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының) сайлау комиссиясы үш күн ішінде кандидаттың Конституция мен «Сайлау туралы» Конституциялық заң қоятын талаптарға сәйкестігін анықтайды және оның ұсынылуы туралы құжаттар негізінде оған таңдаушылардың қолдарын жинау үшін қол қою парақтарын береді.

Кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған күні Сенаттың депутаттығына екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, Орталық сайлау комиссиясы тиісті аумақтық сайлау комиссиясының ұсынуы бойынша кандидаттарды ұсыну мерзімін жиырма күннен аспайтын мерзімге ұзартады.

Сенат депутаттығына кандидат облыс мәслихаттарының, республикалық маңызы бар қала немесе Республика астанасы мәслихатының өкілдері болып табылатын таңдаушылардың жалпы санының кемінде он процентінің қолдауына, бірақ бір мәслихаттан таңдаушылар дауысының жиырма бес процентінен аспайтын даусына ие болуға тиіс. Таңдаушылардың қолдауы олардың қолдарын жинаумен куәландырылады. Бұл орайда таңдаушылардың әрқайсысы Сенаттың депутаттығына бір кандидатты ғана қолдап өз қолын қоюға құқылы. Сенаттың депутаттығына кандидат тіркелгеннен кейін қойылған қол тек сот шешімінің негізінде ғана кері қайтарылып алынады.

Сенат депутаттығына кандидатты қолдап қол жинауды сенім білдірілген адамдар ұйымдастырады және бұл тиісті облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының) сайлау комиссиясы беретін қол қою парақтарымен ресімделеді. Қол қою парағының үлгісін Орталық сайлау комиссиясы бекітеді.

Сенат депутаттығына кандидаттарды тіркеуді тиісінше облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының) сайлау комиссиялары жүзеге асырады. Сенат депутаттығына кандидат тіркелгенге дейін және оның Конституциямен осы Конституциялық заң қоятын талаптарға сәйкестігі тексерілгеннен кейін, сондай-ақ оны қолдап жиналған қолдар тексерілгеннен кейін Орталық сайлау комиссиясының шотына депозит ретінде заңдарда белгіленген ең төменгі жалақының он бес еселенген мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді. Кандидат сайлау қорытындылары бойынша Парламент Сенатының депутаты болып сайланған немесе кандидат дауыс беру қорытындылары бойынша дауыс беруге қатысқан таңдаушылар даусының кемінде бес процентін алған жағдайларда, сондай-ақ кандидат қайтыс болған жағдайда енгізілген жарна кандидатқа қайтарылады. Қалған жағдайлардың бәрінде енгізілген жарна қайтарылмауға тиіс және республикалық бюджет кірісіне алынады.

Сенат депутаттығына кандидатты тіркеу барлық қажетті құжаттар алынғаннан кейін басталып, егер сайлау тағайындау кезінде өзгеше көзделмесе, сайлау күніне жиырма күн қалғанда аяқталады. Кандидатты тіркеуден бас тартуға немесе тіркеу туралы шешім күшінің

жойылуына оны ұсынған мәслихат (мәслихаттар) немесе кандидаттың жеке өзі жеті күн мерзімде Орталық сайлау комиссиясына немесе сотқа шағым бере алады. Бұл ретте шағым берілген күнінен бастап жеті күн ішінде қаралады.

Тіркеу мерзімі аяқталғаннан кейін кандидаттардың шығып қалуы нәтижесінде Сенат депутаттығына екіден кем кандидат қалған жағдайда, Орталық сайлау комиссиясы тиісті облыстық (республикалық маңызы бар қала және астана), қалалық сайлау комиссиясының ұсынуы бойынша, өз қаулысымен сайлаудың мерзімін ұзартады, бірақ ол екі айдан аспауға тиіс. Бұл жағдайда Сенат депутаттығына кандидаттар ұсыну «Сайлау туралы» Конституциялық заңда белгіленген ережелерге сәйкес жүзеге асырылады.

Сенат депутаты сайлауындағы дауыс санау нәтижелері тиісінше облыстық, қалалық сайлау комиссиясының (республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының) дауыс беру пунктінде өткізілетін мәжілісінде анықталады. Облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала мен Республика астанасының) сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша Сенат депутатын сайлау жөніндегі дауыс санаудың хаттамасын жасайды, оған сайлау комиссиясының төрағасы мен мүшелері қол қояды және сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзім ішінде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Мәжіліс депутаттарының өкілдігінің конституциялық мерзімінің бітуі – кезекті сайлауды, Парламент немесе Парламент Мәжілісі өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы – кезектен тыс сайлауды; депутат өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы, депутатты мандатынан айыру не оның қайтыс болуы шығып қалғандардың орнына депутаттар сайлауын тағайындауға негіз болып табылады.

Мәжіліс депутаттарының өкілдігінің конституциялық мерзімінің бітуіне байланысты депутаттар сайлауын Республика Президенті Мәжіліс депутаттары өкілеттігі мерзімінің бітуінен кемінде бес ай бұрын тағайындайды және ол екі айдан кешіктірілмей өткізіледі.

Парламент немесе Парламент Мәжілісі өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты депутаттар сайлауын Республика Президенті бір мезгілде Парламент немесе Парламент Мәжілісі өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылғаны туралы шешім қабылдай отырып, Парламенттің немесе Парламент Мәжілісінің өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап екі айдың ішінде тағайындайды.

Депутат өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы, депутатты мандатынан айыру не оның қайтыс болуына байланысты депутаттар сайлауын депутат мандаты мерзімінен бұрын тоқтатылған және одан айырылған не ол қайтыс болған сәттен бастап үш айдан кешіктірмей Орталық сайлау комиссиясы тағайындайды.

Партиялық тізімдер бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттығына кандидаттар ұсыну құқығы - белгіленген тәртіппен тіркелген саяси партияларға, ал Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттығына кандидаттарға қатысты Ассамблея Кеңесіне тиесілі.

Біртұтас жалпыұлттық сайлау округінің аумағы бойынша Мәжіліс депутаттығына сайлау үшін адамдарды партиялық тізімге енгізу саяси партияның жоғары органы мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен жүргізіледі. Саяси партиялардың партиялық тізімдерге осы саяси партияның мүшелері болып табылмайтын адамдарды кіргізуге құқығы жоқ. Саяси партияның жоғары органының шешімі азаматтың партиялық тізімге енгізуге келісімі туралы өтінішімен бірге Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі. Саяси партиялар партиялық тізімдерді мемлекеттік тілдің әліпбиі ретімен жасайды. Партиялық тізімді саяси партияның өкілі саяси партияның жоғары органының партиялық тізімді ұсыну туралы хаттамасынан үзінді көшірмемен бірге бір мезгілде Орталық сайлау комиссиясына ұсынады. Өкілдің өкілеттіктері тиісті құжаттармен расталуға тиіс. Егер сайлауды белгілеу кезінде өзгеше көзделмесе, партиялық тізімдер бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттығына кандидаттарды ұсыну сайлаудан екі ай бұрын басталып, оған қырық күн қалғанда аяқталады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Парламент Мәжілісінің депутаттығына кандидаттар ұсынуды Ассамблея Кеңесі жүргізеді. Қазақстан халқы Ассамблеясы Кеңесінің шешімі көпшілік даусымен қабылданады және хаттамадан үзінді көшірмемен ресімделеді. Қазақстан халқы Ассамблеясы Кеңесінің шешімі азаматтың сайлауға түсуге келісімі туралы өтінішімен бірге Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі. Қазақстан халқы Ассамблеясы

сайлайтын Мәжіліс депутаттығына кандидаттарды ұсыну сайлаудан бір ай бұрын басталып, оған жиырма күн қалғанда аяқталады.

Партиялық тізімдерді ұсынған саяси партиялар партиялық тізімге енгізілген әрбір адам үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген ең төменгі жалақының он бес еселенген мөлшерінде Орталық сайлау комиссиясының шотына саяси партиялардың қаражатынан сайлау жарнасын енгізеді. Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының жеті және одан да көп процентін алған саяси партиялар сайлау жарнасын төлемейді. Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының бестен жетіге дейінгі процентін алған саяси партия белгіленген сайлау жарнасы мөлшерінің елу проценті мөлшерінде сайлау жарнасын төлейді. Парламент Мәжілісі депутаттарының алдыңғы сайлауында дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының үштен беске дейінгі процентін алған саяси партия белгіленген сайлау жарнасы мөлшерінің жетпіс проценті мөлшерінде сайлау жарнасын төлейді.

Саяси партия сайлау қорытындылары бойынша дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының кемінде жеті процентін алған жағдайларда, сондай-ақ партиялық тізімге енгізілген жалғыз кандидат қайтыс болған жағдайда енгізілген жарна саяси партияға қайтарылады. Қалған жағдайлардың бәрінде енгізілген жарна қайтарылмауға тиіс және республикалық бюджет кірісіне алынады.

Саяси партиялар ұсынған партиялық тізімдерді және Қазақстан халқы Ассамблеясының Кеңесі ұсынған кандидаттарды тіркеуді Орталық сайлау комиссиясы жүзеге асырады.

Партиялық тізімдер бойынша сайлаудың нәтижелері Орталық сайлау комиссиясының отырысында тиісті аумақтық сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде белгіленеді, олар сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі. Сайлау нәтижелері туралы хаттама жасалады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайтын Мәжіліс депутаттарының сайлауында дауыстарды санау нәтижелері дауыс беруге арналған пунктте өткізілетін тиісті аумақтық сайлау комиссиясының отырысында белгіленеді. Аумақтық сайлау комиссиясы дауыс беру нәтижелері бойынша Мәжіліс депутаттарының сайлауы жөніндегі дауыстарды санау хаттамасын жасайды, ол Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясында жария етіледі және сайлау күнінен бастап екі күннен аспайтын мерзімде Орталық сайлау комиссиясына жіберіледі.

Республиканы тұтас алғанда Мәжіліс депутаттары сайлауының қорытындыларын Орталық сайлау комиссиясы сайлау өткізілген күннен бастап жеті күн мерзім ішінде анықтайды. Сайланған Мәжіліс депутаттарын Орталық сайлау комиссиясы тіркейді.

Мыналар:

- 1) мәслихаттар өкілеттігінің конституциялық мерзімінің аяқталуы, заңда белгіленген жағдайларды қоспағанда, кезекті сайлауды;
- 2) мәслихаттар өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы кезектен тыс сайлауды;
- 3) депутат өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы, оны мандатынан айыру не оның қайтыс болуы шығып қалғандардың орнына депутат сайлауын тағайындау үшін негіз болып табылады.

Мәслихат депутаттарының кезекті сайлауын Орталық сайлау комиссиясы мәслихаттардың өкілеттік мерзімінің аяқталуынан кемінде үш ай бұрын тағайындайды және ол мәслихаттар өкілеттігінің конституциялық мерзімінің аяқталуына кемінде бір ай қалғанда өткізілуге тиіс. Өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған мәслихаттар депутаттарының кезектен тыс сайлауын Орталық сайлау комиссиясы мәслихат өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы Президент Жарлығының, мәслихаттың өзін-өзі тарату туралы шешімінің негізінде тағайындайды және ол мәслихаттар өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылған күннен бастап екі айдан кешіктірілмей өткізілуге тиіс. Мәслихаттардың шығып қалған депутаттарының орнына сайлауды облыстық, қалалық (республикалық маңызы бар қала және Республика астанасы) сайлау комиссиясы тағайындайды. Мәслихаттардың шығып қалған депутаттарының орнына сайлау наурыздың соңғы жексенбісінде және (немесе) қазанның соңғы жексенбісінде бір мезгілде өткізіледі. Орталық сайлау комиссиясымен келісім бойынша мәслихаттардың шығып қалған депутаттарының орнына сайлауды тиісті аумақтық сайлау комиссиялары басқа күнге тағайындауы мүмкін.

Барлық деңгейдегі мәслихаттар депутаттарының кезекті сайлауы бір мезгілде өткізіледі және мерзімі жөнінен Президент сайлауына, Парламент Сенаты сайлауына тұспа-тұс келмеуге тиіс.

Мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсынууды белгіленген тәртіп бойынша тіркелген республикалық немесе жергілікті қоғамдық бірлестіктер, сондай-ақ олардың құрылымдық бөлімшелері және өзін-өзі ұсыну жолымен азаматтар жүзеге асырады. Республикалық немесе жергілікті қоғамдық бірлестіктердің, олардың құрылымдық бөлімшелерінің мәслихат депутаттығына кандидаттар ұсынуын, әрбір кандидат дауысқа түсетін сайлау округін көрсете отырып, олардың жоғары органдары жүргізеді. Қоғамдық бірлестіктің осы қоғамдық бірлестіктің мүшесі болып табылмайтын адамдарды депутаттыққа кандидат етіп ұсынуға құқығы жоқ. Қоғамдық бірлестік не оның құрылымдық бөлімшесі әрбір сайлау округінде мәслихат депутаттығына бір ғана кандидат ұсына алады. Мәслихат депутаттығына кандидаттар ұсыну туралы шешім республикалық немесе жергілікті қоғамдық бірлестіктің, оның құрылымдық бөлімшесінің жоғары органы мүшелерінің жалпы санының көпшілік даусымен қабылданады және хаттамадан үзінді көшірмемен ресімделеді.

Азаматтардың мәслихат депутаттығына кандидаттар ұсынуы өзін-өзі ұсыну тәртібімен тиісті округтік сайлау комиссиясына осы аумақтық сайлау округі бойынша мәслихат депутаттығына кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру жолымен жүргізіледі. Ешкім біреуден артық сайлау округінде кандидат болып ұсыныла алмайды.

Сайлау тағайындалған кезде өзгеше белгіленбесе, депутаттыққа кандидаттар ұсыну, сайлау күнінен екі ай бұрын басталып, сайлау күніне бір ай қалғанда аяқталады. Егер кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған күні тиісті сайлау округі бойынша мәслихат депутаттығына екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, аумақтық сайлау комиссиясы тиісті округтік сайлау комиссиясының ұсынуы бойынша кандидаттар ұсыну мерзімін жиырма күннен аспайтын мерзімге ұзартады. Округтік сайлау комиссиясы үш күн ішінде кандидаттың Конституция мен Конституциялық заңда өзіне қойылған талаптарға сәйкестігін анықтайды.

Депутаттыққа кандидаттарды тіркеуді округтік сайлау комиссиялары жүзеге асырады. Мәслихат депутаттығына кандидат тіркелгенге дейін және оның Конституция мен Конституциялық заңда қойылатын талаптарға сәйкестігі тексерілгеннен кейін жергілікті атқарушы органдардың шотына депозит ретінде заңнамада белгіленген ең төменгі жалақының бес еселенген мөлшерінде сайлау жарнасын енгізеді. Кандидат сайлау қорытындылары бойынша мәслихат депутаты болып сайланған немесе дауыс беру қорытындылары бойынша кандидат дауыс беруге қатысқан сайлаушылар даусының кемінде бес процентін алған жағдайларда, сондай-ақ кандидат қайтыс болған жағдайда енгізілген жарна кандидатқа қайтарылады. Қалған жағдайлардың бәрінде енгізілген жарна қайтарылуға жатпайды және республикалық бюджет кірісіне алынады.

Мәслихат депутаттығына кандидатты тіркеу, егер сайлау тағайындалған кезде өзгеше белгіленбесе, сайлау күнінен екі ай бұрын басталып, сайлау күніне жиырма бес күн қалғанда аяқталады.

Мәслихат депутатын сайлау нәтижелері учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде округтік сайлау комиссиясының отырысында анықталады. Мәслихат депутаттары сайлауының нәтижелері туралы округтік комиссия төрағасы мен мүшелерінің қолы қойылып, сайлау өткізілген күннен бастап екі күннен аспайтын мерзімде тиісті аумақтық сайлау комиссиясына жіберілетін хаттама жасалады.

Мәслихат депутаттары сайлауының қорытындыларын тиісті аумақтық сайлау комиссиялары сайлау өткізілген күннен бастап бес күн мерзімнен кешіктірмей анықтайды. Дауыс беруге қатысқан сайлаушылар басқа кандидаттарға қарағанда көп дауыс берген кандидат мәслихаттың сайланған депутаты болып есептеледі.

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы округтік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайланған мәслихаттар депутаттарын тіркейді.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңмен белгіленген өкілеттігі мерзімінің аяқталуы сайлау тағайындауға, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органы мүшесінің өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы, оның мандатынан айыру не оның қайтыс болуы шығып қалғанның орнына мүше сайлауын тағайындауға негіз болып табылады.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайлауын аумақтық сайлау комиссиясы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілеттігі мерзімінің бітуінен кемінде екі ай бұрын тағайындайды және олардың заңмен белгіленген өкілеттігі мерзімінің бітуіне кемінде бір ай уақыт қалғанда өткізілуге тиіс. Сайлауларды өткізу тәртібін Орталық сайлау комиссиясы «Сайлау туралы» Конституциялық заңға сәйкес айқындайды.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлау кезінде:

1) халық топтары жинақы тұратын ауылдық және қалалық жергілікті қауымдастықтардың аумақтары сайлау округтері болып табылады;

2) округтік сайлау комиссиясының қызметін тиісті аумақтық сайлау комиссиясы атқарады;

3) сайлауды ұйымдастыру мен өткізуді учаскелік сайлау комиссиялары жүзеге асырады.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидаттар ұсыну құқығы сайлау құқығы бар әрі ауылдық және қалалық жергілікті қауымдастықтарда жинақы тұратын кемінде елу азамат болған жағдайда құқылы азаматтар жиналысында, сондай-ақ өзін-өзі ұсыну жолымен азаматтарда болады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына кандидаттар ұсыну туралы шешімді жиналысқа қатысқан азаматтар санының көпшілік даусымен қабылданады, ол тиісті хаттамамен ресімделеді.

Азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне кандидаттар ұсынуы өзін-өзі ұсыну тәртібімен тиісті аумақтық сайлау комиссиясына жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне тиісті ауылдық немесе қалалық жергілікті қауымдастық аумағы бойынша кандидат болып дауысқа түсу ниеті туралы өтініш беру жолымен жүргізіледі. Осы ауылдық немесе қалалық жергілікті қауымдастық аумағында тұрмайтын азамат жергілікті өзін-өзі басқару органының мүшелігіне кандидат болып ұсыныла алмайды. Ұсынылатын кандидаттар саны шектелмейді. Кандидаттарды ұсыну сайлау тағайындалғаннан кейінгі келесі күннен басталып сайлау күнінен он төрт күн бұрын аяқталады. Кандидаттарды тіркеу мерзімі аяқталған күні жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелігіне екіден кем кандидат тіркелген жағдайда, аумақтық сайлау комиссиясы кандидаттар ұсыну мерзімін ұзартады, бірақ ол жиырма күннен аспауға тиіс.

Кандидаттарды тіркеуді аумақтық сайлау комиссиялары жүзеге асырады.

Дауыс беретін күнге екі күн қалғанда кандидатты тіркеу туралы шешімнің күшін жоюға немесе бұған дейін тіркеуден шығарылған кандидатты қалпына келтіруге жол берілмейді. Кандидатты тіркеуден бас тартуға немесе оны тіркеу туралы шешімінің жойылуына азаматтар жиналысы немесе кандидаттың өзі үш күн мерзім ішінде жоғары тұрған аумақтық сайлау комиссиясына немесе сотқа шағым бере алады. Бұл ретте аумақтық сайлау комиссиясы немесе сот шағым берілген күннен бастап үш күн ішінде шағым жөнінде шешім шығарады. Кандидатты тіркеу сайлау күнінен жиырма күн бұрын басталып, оған он үш күн қалғанда аяқталады.

Сайлау қорытындылары аумақтық сайлау комиссиясының мәжілісінде учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде сайлау өткізілген күннен кейін үш күн мерзімнен кешіктірілмей анықталады.

Басқа кандидаттармен салыстырғанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылар дауысының көпшілік санын алған кандидаттар берілген мандаттарға сәйкес жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайланған мүшелері болып саналады.

Тиісті аумақтық сайлау комиссиясы учаскелік сайлау комиссияларының хаттамалары негізінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайланған мүшелерін сайлау өткізілген күннен кейін үш күн мерзімде тіркейді.

ҰСЫНЫЛАТЫН ӘДЕБИЕТ:

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы

Қазақстан Республикасының 1993 ж. Конституциясы.-Алматы,1993

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» 28.09.1995ж. Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы

Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі-Алматы: «Жеті Жарғы» , 1996

Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: Нормативтік құқықтық актілер жинағы: 2 томдық /Құраст. Биекенов Н.А., Сәтбаева Қ.Х., Сейдығалиев Т.Р. – Қарағанды, 2002 ж.

Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. Сызбалар альбомы. / Құраст. Сәтбаева Қ.Х., Сейдығалиев Т.Р. – Қарағанды, 2002 ж.

Амандықова С.К. Конституционное право РК. Уч.пособие.-Караганда: «Болашақ-Баспа» , 1998

Выдрин В. Институт общественных наблюдателей за выборами органов государственной власти. //Государство и право.-1995.-№6

Зиновьев А.В. Гарантии свободы выборов представительных органов госуд. власти в России. // Гос. И право.-1995.-№6

Ким В.А. Жасампаз жылдар. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентінің саяси және Конституциялық-құқықтық көз қарастарын талдау.

Литовченко Л.Г. Конституционное право Республики Казахстан. Уч.пособие.-Караганда, 1997

Машанов М. Избирательная система Республики Казахстан и ее влияние на характер политического процесса. // Современный Казахстан: экономика, политика, общество.-Алматы: Институт разв. Казахстана, 1997.т.2

Мухамеджанов Э.Б. Избирательное право РК.// Фемида.-1996.-№11

Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – Алматы, 1992 ж.

Сагиндыкова А. Конституционное право Республики Казахстан. Курс лекции.- Алматы: «Білім» , 1999

Сәпиева Ә. Сайлаудың саяси өмірге ықпалы. // Ақиқат.-1997

Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: академиялық курс: оқулық. –Өнд.,толық. 3-ші бас. — Алматы: Жеті жарғы, 2008. 536 б.

Таранов А. Проблемы организации местного государственного управления и самоуправления //Вестник Мин. Юст. РК.-1996.-№6

Тұрсынов Қ. Сайлау дүбірі басылмақ емес.//Ақиқат.-1994.-№6

Сәтбаева Қ. Қазақстан Республикасының парламенттік құқығы. – Қарағанды, 2005ж.

Сәтбаева Қ. Қос палаталы Парламенттің құрылу проблемалары «Актуальные проблемы конституционного права»: Материалы международная юбилейная научно-практическая конференция. – Алматы, 2003

Сәтбаева Қ. Қазақстан Республикасының Президенті мен Парламенті арасындағы конституциялық қарым-қатынастар. Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова, 2005.